

УДК [338.4:334]:005.4

**РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ НА ЗАСАДАХ
КЛАСТЕРИЗАЦІЇ****Гуторов А. О., к.е.н.***ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН*

Метою дослідження є формування науково-методичного базису та розробка інструментарію оцінювання потенціалу розвитку аграрного сектора економіки на засадах кластеризації. Під час дослідження використано методи монографічного і системного аналізу, розрахунково-конструктивний, аналізу й синтезу. У результаті сформовано науково-прикладні засади розвитку аграрного сектора економіки на засадах кластеризації. Зокрема доведено, що вибору раціональної форми територіальної організації інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки має передувати системний аналіз генези і стану галузевого й територіального розвитку. Обґрунтовано, що нині в Україні доцільно розвивати аграрні кластери у формах територіально-виробничих комплексів, вільних економічних зон, класичних кластерів і субкластерів транснаціональних корпорацій. Встановлено, що для розвитку кластерів потрібно чітко дотримуватися принципів самоорганізації, географічної локалізації, конкурентоспроможності виробленої продукції підприємства-інтегратора, продуктового характеру кластеризації, досконалої конкуренції між учасниками кластера, координації діяльності кластера з боку органів державної влади. Показано, що найбільший вплив на розвиток кластерів чинить інституціональна інфраструктура. Для оцінювання потенціалу інституційної придатності регіонів України до кластеризації була запропонована і апробована методика на основі середньозважених рангів.

Ключові слова: інтеграційні відносини, кластер, територіально-виробничий комплекс, аграрний сектор економіки, просторовий розвиток

UDC [338.4:334]:005.4

**DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY
ON THE CLUSTERS BASIS****Hutorov A., PhD in Economics***NSC "Institute of Agrarian Economics" of the NAAS*

A research objective is to form the scientific and methodical basis and to develop tools for estimation a development potential of the agrarian sector of the economy on the clusters basis. In the course of investigations we have applied methods as constructive,

analysis, synthesis, monographic and system analysis.

In particular, it is proved that the system analysis of genesis and a condition of branch and territorial development has to precede the choice of a rational form of the territorial organization of the integration relations in the agrarian sector of the economy. It is proved that there are expedient to develop agrarian clusters in forms of territorial and production complexes, free economic zones, classical clusters and subclusters of multinational corporations in Ukraine now. It is established that for development of clusters it is necessary to observe the principles of self-organization, geographical localization, competitiveness of the made production of the enterprise-integrator, grocery character of a clustering, the perfect competition between participants of a cluster, coordination of activity of a cluster from public authorities. It is shown that the greatest impact on development of clusters is exerted by institutional infrastructure. For estimation the potential level of institutional suitability of the Ukraine's regions for a clustering, the technique based on the average ranks was offered and approved.

Keywords: integration relations, cluster, territorial and production complex, agrarian sector of the economy, spatial development.

Актуальність проблеми. У 2015 р. в Україні було проголошено адміністративно-територіальну реформу. Перехід національної економіки на засади самоврядування і самоорганізації в умовах децентралізації влади потребує удосконалення методів галузевого і територіального управління, особливо в аграрному секторі економіки. В умовах неоліберальної глобалізації економічне зростання в аграрному секторі економіки можна забезпечити тільки за рахунок інтенсивного розвитку інтеграційних відносин, однією з найбільш гнучких форм реалізації яких є полюси зростання, мережеві організації і кластери.

Аналіз останніх наукових досліджень. Вирішенню проблем кластерної організації аграрного сектора економіки України присвячені праці В. Бакума, М. Войнаренка, М. Кизима, М. Кропивка, М. Ксенофонта, А. Лисецького, Ю. Лупенка, О. Одінцова, П. Саблука, О. Ульяновченка, М. Хвесика та інших. Водночас, потребують формалізації діалектичні засади територіальної організації інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки, розроблення методичних підходів до оцінювання придатності регіонів до кластеризації тощо.

Мета роботи: сформувати науково-методичний базис та розробити інструментарій оцінювання потенціалу розвитку аграрного сектора економіки на засадах кластеризації.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розвиток інтеграційних відносин нині органічно поєднаний із просторовою організацією територій, розміщенням продуктивних сил. Як наслідок такого синтезу утворюються спеціалізовані великомасштабні економіко-виробничі системи, індустріальні агломерації, територіально-виробничі комплекси, кластери, полюси зростання тощо. Інституціоналізація цих формувань приводить до зміни контурів державного галузевого і територіального управління, виокремлення пов'язаних виробничо-технологічними зв'язками галузей або підгалузей із подальшим їхнім об'єднанням у різні комплекси (наприклад, агропромисловий комплекс).

Так, Й. Тюнен був одним із перших учених, хто дослідив проблему розміщення сільськогосподарського виробництва. Він вважав, що виробничий аграрний центр країни є ізольованим від зовнішнього економічного впливу, розміщений на рівнині зі сталою й однаковою родючістю ґрунту. У такому разі основними факторами розміщення є віддаленість сільгосптоваровиробників від ринку збуту, ціна виробника на сільськогосподарську продукцію і диференціальна земельна рента I виду, утворена за місцем розташування. Водночас, кожний товаровиробник прагне максимізувати свій сукупний дохід, що складається із земельної ренти і доходу від реалізації продукції (за Й. Тюненом – це різниця між ринковою ціною і транспортними витратами). Да допомогою розрахунково-конструктивного методу Й. Тюнен дійшов висновку, що оптимальне розміщення продуктивних сил є системою концентричних кіл з ринком збуту (центральною садибою) у центрі. Диференціація земельної ренти від максимальної (біля центру кола) до нульової (найбільш віддалені райони) дала змогу вченому розмістити сільськогосподарське виробництво у ранжованому порядку [1, с. 176–225]: приміське господарство: городництво, садівництво і ягідництво; лісове господарство; плодозмінне рільництво; випасне тваринництво (молочно-товарні ферми); трипільне рільництво; скотарство; мисливство і збиральництво. Незважаючи на істотну абстрагованість, Й. Тюнен аргументованого довів інтеграційний характер сільгоспвиробництва і його розміщення в економічному просторі, заклав базис для подальших досліджень розміщення продуктивних сил і просторового розвитку.

Послідовник Й. Тюнена і В. Лаунгардта німецький економіст

А. Вебер розробив теорію розміщення промислового виробництва на основі розгляду інтеграційно пов'язаних, але ізольованих підприємств. Факторами раціонального розміщення він вважав мінімальні транспортні витрати, працезабезпеченість регіону дешевою робочою силою, а також розвиток інфраструктури [2, с. 42]. До того ж, вищою стадією агломерації є просторове зближення однорідних виробництв, без їхнього злиття в єдиний суб'єкт господарювання [2, с. 49]. Отже, розпочата просторова інтеграція продуктивних сил, згідно з моделлю А. Вебера, постійно відтворює і поглиблює себе, сприяючи вищій агломерації виробництва. Крім цього, учений проаналізував виробничо-технологічний ланцюг різних за розмірами й пов'язаних між собою суб'єктів господарювання з погляду мінімізації транспортних витрат між його елементами й установив, що оптимум розміщення виробництва досягається на перетині множин транспортних витрат:

$$\bigcap_{i=1}^n B_i, \text{ де } B_i - \text{множина транспортних витрат } i\text{-го підприємства; } n -$$

кількість підприємств в агломерації. Кількісно ефект агломерації виражається функцією агломерації ($f(M)$), що показує вартісну міру інтеграції між суб'єктами господарювання [2, с. 245]:

$$f(M) = AS\sqrt{M/\pi\rho}, \quad (1)$$

де A – загальний обсяг виробництва агломерату, т; S – транспортний тариф, грош. од/т·км; M – обсяг виробництва ядра агломерації (найбільшого підприємства), т; ρ – середня щільність розподілу продукції ядра агломерації на займаній ним території, т/км. Водночас, $M = \pi R^2 \rho$, де R – радіус території ядра агломерації, обмеженої колом, км.

Також загалом ми поділяємо думку М. Кизима, що усі наступні теорії розміщення виробництва прямо або із незначними змінами походять

із досліджень А. Вебера [3, с. 127]. Водночас, А. Маршалл успішно поєднав теорію А. Вебера і теорію суспільного поділу праці, дійшовши висновку, що економія залежно від масштабу виробництва спричинена екзогенними і ендогенними факторами. До ендогенних чинників від відносив ефективність використання ресурсів на окремих підприємствах, а також ефективність управління ними; до екзогенних –

концентрацію великої кількості гомогенних за виробничим типом товаровиробників у певних районах, або, іншими словами, – локалізацію виробництва [4, с. 916]. Локалізацію виробництва спричиняють ті самі фактори, що і спеціалізацію. Учений зазначав, що тривала локалізація сприяє накопиченню досвіду у працівників, зростанню їхньої професійної майстерності, виникненню ринку висококваліфікованої праці, швидкому впровадженню інновацій, повному завантаженню обладнання [4, с. 926–929]. Отже, концентрація на певній території спеціалізованих підприємств, об'єднаних у ланцюг створення цінності, сприяє зростанню як ефективності й інтенсивності виробництва, так і добробуту в регіоні.

Своєю чергою, ідеї Й. Тюнена, А. Вебера і А. Маршалла були ретельно досліджені у 1920-х рр. ХХ ст. радянськими вченими під час формування стратегічних планів розвитку народного господарства СРСР, зокрема «плану ГОЕЛРО». Так, М. Колосовський обґрунтував поняття «територіально-виробничий комплекс», під яким розумів економічне об'єднання підприємств в одній промисловій точці або районі, коли досягають певного економічного ефекту за рахунок вдалого підбору підприємств, відповідно до природних і економічних умов району, його транспортних і економіко-географічних характеристик [5, с. 59]. Основними структурними елементами територіально-виробничого комплексу є основні (комплексоутворювальні) і допоміжні виробництва, трудові ресурси, природні ресурси, а також виробнича, соціальна, ринкова й інституційна інфраструктура. До того ж учений одним із перших поширив територіально-виробниче комплексоутворення на аграрний сектор економіки, показавши, що комбінування сільського господарства потрібно здійснювати з харчовою промисловістю, а далі й з іншими галузями економіки.

Для описових і змістових характеристик територіально-виробничих комплексів М. Колосовський визначив категорію «енерго-виробничий цикл», розуміючи під ним сталу сукупність виробничих процесів для певного просторового поєднання енергії і сировини [5, с. 20], тим самим понад на 40 років випередивши М. Портера з його концепцією ланцюгів створення додаткової вартості. Основна відмінність у сутності енерго-виробничих циклів і ланцюгів створення додаткової вартості полягає у різній кінцевій меті: перші спрямовані на

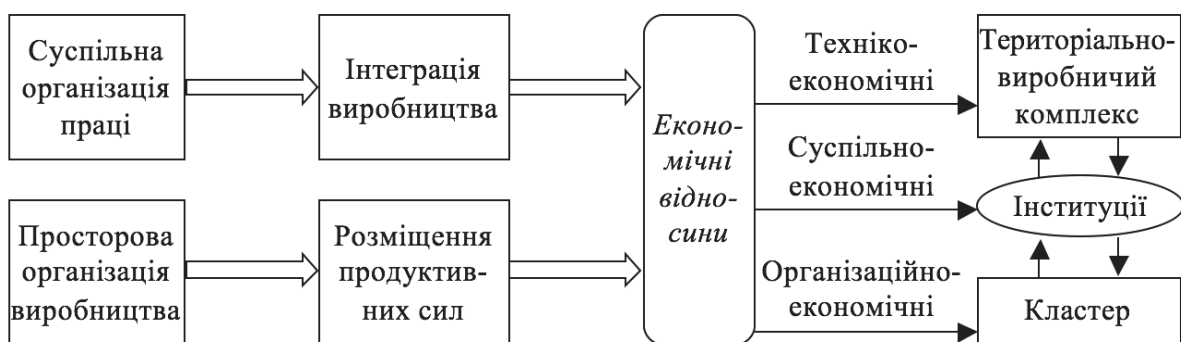
задоволення потреб виробництва (промисловості), другі – потреб кінцевого споживача. Розвиваючи ідею М. Колосовського щодо енерговиробничих циклів, І. Нікольський застосував її і до аграрного сектора економіки, розмежувавши індустріально-аграрні цикли і аграрно-промислові комплекси [6, с. 43]. На його думку, індустріально-аграрні цикли формуються за наявності переробної промисловості як провідної ланки і не можуть існувати без неї, тоді як аграрно-промислові комплекси були створені для підвищення ефективності сільгоспвиробництва.

На відміну від концепту територіально-виробничих комплексів, розвиток ідей А. Вебера і А. Маршалла у капіталістичних країнах привів до появи теорій полюсів зростання, індустріальних районів і кластерів. Зокрема, італійські учені під індустріальним районом розуміли географічно висококонцентровану групу спільних за виробничим типом суб'єктів господарювання, пов'язаних між собою інтеграційними зв'язками, що є агентами одного галузевого товарного ринку, спільно використовують ресурси і знання, конкурують між собою, формуючи культурне середовище і соціально-економічні мережі [7, с. 112–113]. Кластер або промислова група, на думку М. Портера, є групою географічно споріднених взаємопов'язаних компаній і організацій, що діють у певній сфері, характеризуються спільною діяльністю і доповнюють одна одну [8, с. 258]. Отже, кластер може охоплювати всі ланки ланцюга створення додаткової вартості, а також виходити за його межі завдяки інтеграції з іншими подібними ланцюгами. Головною відмінною рисою кластера є наявність конкуренції між його учасниками, а також загальна орієнтація на задоволення потреб кінцевого споживача.

Учені С. Пятинкін і Т. Бикова виокремлюють три змістові сутності кластерів, що окреслюють сфери їхнього застосування: регіонально обмежені форми економічної активності всередині споріднених секторів, зазвичай пов'язані з діяльністю науково-дослідних установ; вертикальні виробничі ланцюги, в яких суміжні етапи виробничого процесу створюють ядро кластера («постачання – виробництво – збут – споживач»); галузі економіки, визначені на високому рівні агрегування, або сукупність секторів економіки, в яких рівень агрегованості видів економічної діяльності є ще вищим і виходить за межі КВЕД (наприклад, аграрно-промисловий кластер) [9, с. 7]. Науковці ННЦ «Інститут аграрної

економіки» НААН України вважають, що агропромислова кластеризація – це концентрація та спеціалізація агропромислового виробництва з формуванням на території замкнутих циклів «виробництво, зберігання, перероблення та реалізація сільськогосподарської продукції» на засадах інтеграції з використанням механізмів корпоратизації та кооперації для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення їх прибутковості [10, с. 946]. До того ж, на думку М. Хвесика та А. Лисецького, виробничі кластери в сільському господарстві як форма організації виробництва є кращими за галузеву систему, тому що зв'язки між господарствами є більш дешевими і тісними, за рахунок чого учасники отримують додатковий дохід [11, с. 96]. Зауважимо, що агропромислові кластери як міжгалузеві інтегровані структури, на відміну від територіальних, не обмежені територією конкретного регіону.

Також зазначимо, що у наукових працях донині не припиняється дискусія щодо спільних і відмінних рис кластерів і територіально-виробничих комплексів. Поєднуючи сутність цих двох дефініцій, І. Ткачук, С. Кропельницька, й А. Петруняк вважають, що кластер – це індустріальний комплекс, сформований на основі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, які пов'язані технологічним ланцюгом і є альтернативою галузевому підходу [12, с. 15]. Однак, територіально-виробничі комплекси і кластери, хоч і подібні за змістом, але мають різне методологічне підґрунтя (рис. 1).

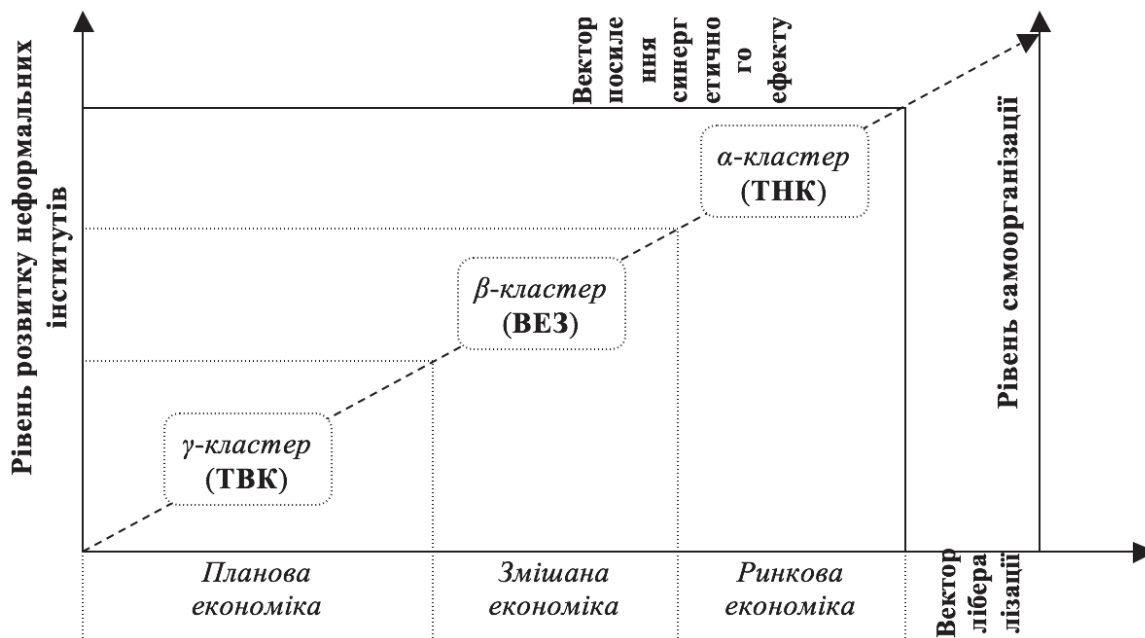

*Рис. 1. Діалектика форм територіальної організації інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки
Джерело: розробив автор*

Так, якщо серед економічних відносин переважають техніко-економічні (виробничі), то формуються територіально-виробничі комплекси, якщо ринкові (організаційно-економічні) – кластери. Формою

реалізації суспільно-економічних відносин є відповідні інституції, що покликані контролювати, регулювати і стимулювати розвиток форм територіальної організації інтеграційних відносин. Очевидно, що коли переважають формальні інститути й сформована планово-розподільча система, перевагу надають оптимізації енерго-виробничих циклів, а за умов переважання неформальних інститутів (саморегулювання) – ланцюгам створення додаткової вартості.

Залежно від рівня лібералізації економічних відносин й інституціонального розвитку В. Буркинський змоделивав генезу кластерних систем (рис. 2).

Рис. 2. Системно-параметричне позиціювання кластерних систем [13, с. 36]
Умовні позначення: ТПК – територіально-виробничий комплекс; ВЕЗ – вільна економічна зона; ТНК – транснаціональна корпорація.

На методологічному рівні вона тісно корелює з діалектикою форм територіальної організації інтеграційних відносин. Як зазначив В. Буркинський, α -кластери є «чистими кластерами», для яких характерні високий рівень самоорганізації і неформальності інституційної складової інтеграційних відносин; β -кластери відповідають помірній лібералізації й інституціоналізації економіки, а γ -кластери – це інтегровані системи з низьким рівнем конкуренції й синергії, проте з високою командно-адміністративною складовою в ухваленні стратегічних рішень [13, с. 35]. Зважаючи на сучасний стан економіки України, нині є потреба розвивати

всі три типи кластерів.

Кластери відрізняються від інших форм реалізації інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки своїм неформальним характером, концентрацією виробництва без його централізації, збереженням юридичної самостійності учасників, а також конкуренції між ними. Дослідження О. Романова і В. Арахукова показали, що для успішного створення кластерів в аграрному секторі економіки, а також їхньої ідентифікації як просторових інтеграційних систем кластерного типу потрібна наявність чотирьох ознак («4К»): концентрація сільськогосподарських товаровиробників і підприємств із суміжних галузей в одному регіоні; конкуренція за ринок збуту і споживачів; конкурентоспроможність виробленої продукції кластера; кооперативно-інтеграційні відносини між учасниками кластера [14]. За даними М. Войнаренка, для створення кластера достатньо, щоб рівень концентрації виробництва становив понад 40 %, темпи зростання обсягів виробництва – понад 10 %, кооперативні зв'язки між учасниками – понад 10 % [15, с. 455].

Також ми поділяємо точку зору М. Войнаренка, що основними передумовами створення кластерів є комплекс «5І»: інтерес, інтеграція, ініціатива, інновації, інформація [15, с. 127]. Цей підхід загалом відповідає принципам розвитку інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки, а також системно-параметричному позиціюванню кластерів.

Питання розвитку кластерів у регіональних продовольчих системах України почали ставити ще під час реформування аграрного сектора економіки в 1998–2000 рр. як форму його поступу до ринку, зокрема до євроінтеграційних ініціатив. Водночас у 1998 р. у м. Хмельницький були створені продуктовий, швейний, будівельний кластери, а також кластер сільського (зеленого) туризму, об'єднані у мегакластер «Поділля Перший». Значну роль у цьому процесі зіграв С. Соколенко. Згідно з п. 3.3 «Інституційна політика та розвиток ринкових відносин» Концепції державної промислової політики, схваленої указом Президента України від 12.02.2003 р. № 102/2003, передбачали формування технологічних комплексів територіального, галузевого, міжгалузевого, національного та транснаціонального рівнів шляхом створення промислово-фінансових груп, холдингових компаній, концернів, корпорацій і кластерів [16].

Дальший розвиток кластерна ініціатива одержала після схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Український прорив: для людей, а не політиків» (постанова від 16.01.2008 р. № 14), коли одним із основних стратегічних орієнтирів економічної політики було визначено залучення ресурсного потенціалу регіонів, забезпечення розвитку їх науково-технічного та інноваційного потенціалу, подолання депресивності територій, створення умов для формування в кожному регіоні високотехнологічного господарського комплексу, зокрема й на кластерній основі. Для реалізації цього завдання Кабінет Міністрів України мав визначення на законодавчому рівні поняття «кластер», а також сприяти створенню інноваційних та екоінноваційних кластерів, транснаціональних інноваційно-інвестиційних кластерів, регіональних кластерів підприємств та інституцій, регіональних промислових кластерів тощо [17]. На основі цих нормативно-правових документів було розроблено й прийнято низку державних цільових програм, приведено у відповідність обласні програми регіонального розвитку, де чільне місце відвели розвитку кластерів.

За даними В. Оскольського в 2014 р. в Україні налічували біля 30 кластерів [13, с. 16]. За станом на 01.11.2015 р. у Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України було зареєстровано 98 суб'єктів господарювання, у назві яких є слово «кластер». Дослідження кластерних ініціатив в аграрному секторі економіки, що провели вчені ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН, показує наявність 18 регіональних кластерів у цій галузі [18, с. 119]. Проте, незважаючи на декларативний характер і пріоритетність кластеризації регіональної і національної економіки, особливого розвитку кластери не набули. Основними причинами цього є:

- брак законодавчого закріплення категорії «кластера», що де-юре прирівнює їх до громадських організацій або неформальних об'єднань без відповідної державної реєстрації;

- під час розробки і спроб реалізації кластерних ініціатив у більшості регіонів України було порушено основний принцип кластеризації – самоорганізацію: потребу ініціювання кластеризації «знизу», від суб'єктів господарювання, а не «зверху» від органів державної виконавчої влади.

Водночас, кластеризація в аграрному секторі економіки є визнаною

у світі ефективною і прогресивною формою реалізації інтеграційних відносин. Вона дає змогу підвищити рівень конкурентоспроможності товаровиробників, впроваджувати інноваційні технології виробництва, переробки і збуту продукції, лобювати колективні інтереси, гарантувати стабільну зайнятість, особливо на селі, тощо.

Для розвитку кластерів потрібно дотримуватися таких принципів:

- *Самоорганізації.* У ринкових умовах кластер буде ефективно функціонувати винятково тоді, коли суб'єкти господарювання, усвідомивши потребу в об'єднанні для підвищення своєї конкурентоспроможності і захисту інтересів, самостійно і добровільно об'єднуються навколо лідера – ядра.

- *Географічної локалізації.* На певній території мають діяти суб'єкти господарювання, подібні за виробничим типом або принаймні такі, що виробляють однорідну продукцію, вид якої визначатиме назву кластера.

- *Конкурентоспроможності виробленої продукції підприємства-інтегратора.* Вироблена продукція суб'єкта господарювання, що бере на себе роль інтегратора і ядра кластера обов'язково повинна бути конкурентоспроможною на ринку, а для створення транснаціональних кластерів – на міжнародному галузевому товарному ринку.

- *Продуктового характеру кластеризації.* Кластеризація має охоплювати тих товаровиробників, що розміщені вздовж продуктового ланцюга створення додаткової вартості. До того ж, чим вищим є їхній інтеграційний потенціал, тим ефективніше буде їхнє залучення до кластерних інтеграційних відносин.

- *Досконалої конкуренції між учасниками кластера.* Наявність конкурентної боротьби між суб'єктами кластерних інтеграційних відносин є обов'язковою умовою інноваційного розвитку кластера, нарощення і реалізації потенціалу його конкурентоспроможності на ринку. Водночас, конкуренція має бути досконалою, межувати із кооперацією під час вирішення спільних задач.

- *Координації діяльності кластера з боку органів державної влади.* Держава має розглядати кластери як інструмент територіальної аграрної політики, координувати роботу кластера залежно від стратегічних пріоритетів секторального розвитку, наглядати за дотриманням норм чинного законодавства учасниками кластера тощо.

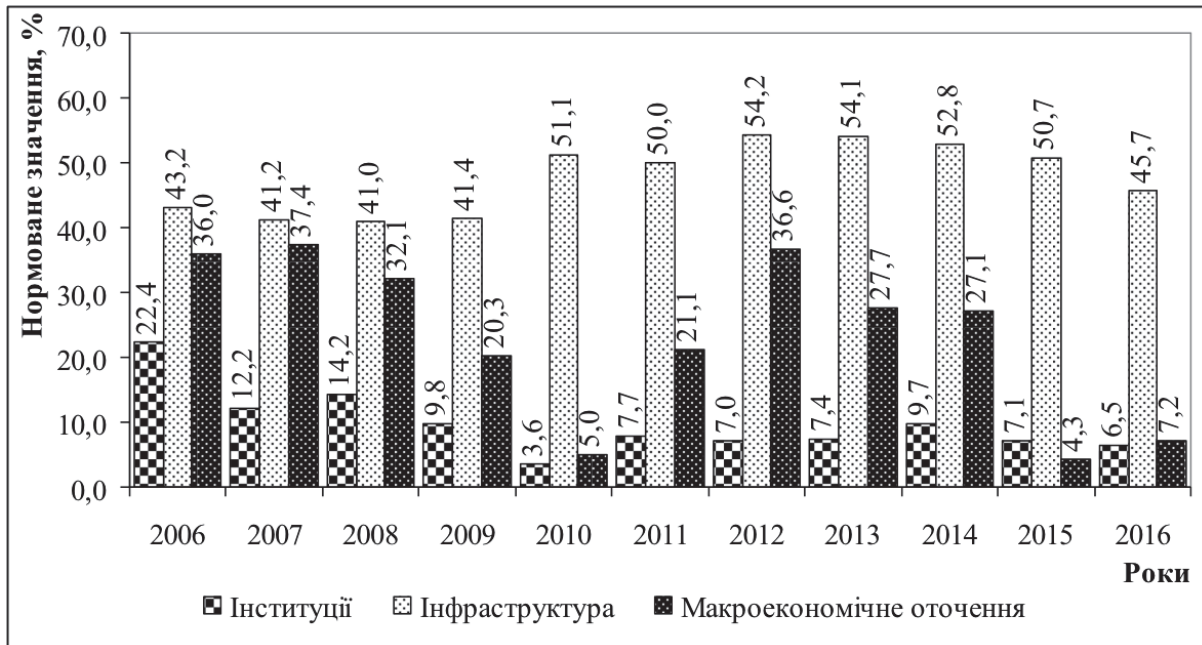
Крім вищенаведених принципів, до кластеризації застосовують

також загальні принципи формування й реалізації інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки, зокрема й продуктових.

У своїй генезі кластер, як і будь-яка інша організація, проходить шість основних стадій життєвого циклу. На першому етапі на певній території має накопичитися критична маса гомогенних за виробничим типом чи виробленою продукцією суб'єктів господарювання, конкуренція між якими стане настільки жорсткою, що спричинить розвиток неформальних інститутів і призведе до усвідомлення потреби в об'єднанні. На другому етапі частина суб'єктів господарювання визнає лідера і гуртується навколо нього, тим самим утворюючи ядро і периферію кластера. На третьому етапі кластер формалізується як інтегрований квазісуб'єкт господарювання, у ньому здійснюють оптимізацію функцій учасників і посилюють інтегрованість уздовж ланцюга створення вартості. Четвертий етап характеризує зрілість кластерної організації, його активну конкуренцію на ринках як цілісного утворення. Під впливом ендогенних та екзогенних чинників зрілий кластер має трансформуватися до постійно мінливих умов зовнішнього середовища для максимального задоволення інтересів його членів (п'ятий етап). Якщо цілі кластеризації було досягнуто або змінилися істотні умови господарювання, а проведена на попередньому етапі реструктуризація виявилася не ефективною, кластер ліквідують (шостий етап).

На розвиток кластерів істотно впливають макроекономічне оточення, розвиток формальних і неформальних інститутів та інфраструктурне забезпечення підтримки підприємництва в країні. Так, згідно з даними складників індексу глобальної конкурентоспроможності, що визначають експерти Світового економічного форуму, у 2006-2016рр. рівень розвитку інституцій в Україні в нормованому вираженні зменшився понад у 3,4 раза, перемістивши Україну з 97 на 129 місце у загальному рейтингу країн за цим вимірником (усього в 2006 р. оцінили 125 країн, у 2016 р. – 138 країн) (рис. 3). Причиною цього стало загальне погіршення стану державних (публічних) інституцій, їхня надмірна бюрократизація і корумпованість. Ще більший спад спостерігаємо в оцінках макроекономічного оточення підприємництва – у 5,0 рази, особливо за рахунок росту інфляції і зниження суверенних кредитних рейтингів України. Щодо інфраструктурного забезпечення

підприємництва, то його стан загалом оцінюють як задовільний, хоча у 2015 р. намітилася чітка тенденція до його погіршення, порівняно з попереднім роком, особливо у частині транспортної інфраструктури.

*Рис. 3. Динаміка нормованих значень інституційного, інфраструктурного і макроекономічного складників індексу глобальної конкурентоспроможності України
Джерело: розрахував автор за даними Світового економічного форуму*

Ще більший спад спостерігаємо в оцінках макроекономічного оточення підприємництва – у 5,0 рази, особливо за рахунок росту інфляції і зниження суверенних кредитних рейтингів України. Щодо інфраструктурного забезпечення підприємництва, то його стан загалом оцінюють як задовільний, хоча у 2015 р. намітилася чітка тенденція до його погіршення, порівняно з попереднім роком, особливо у частині транспортної інфраструктури.

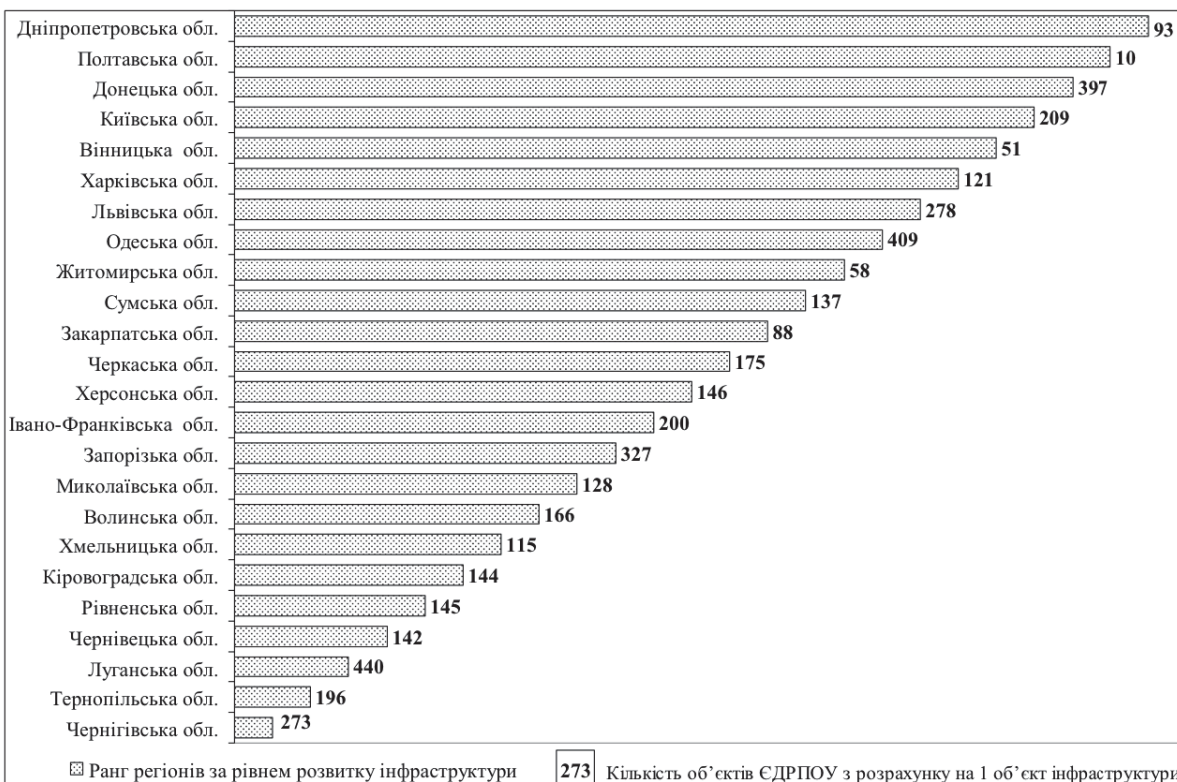
Інституційна інфраструктура розвитку підприємництва, зокрема й на кластерних засадах, нині в Україні представлена бізнес-центрами, бізнес-інкубаторами, технопарками, лізинговими центрами, фондами підтримки підприємства, інвестиційними й інноваційними фондами, інформаційно-консультативними установами, координаційними радами тощо. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, у 2015 р. налічували 11709 інституцій, що на 23,1 % менше, ніж у 2012 р., а також на 26,0% менше, ніж у 2014 р. Для оцінювання інституційного потенціалу регіонів для цілей кластеризації ми проранжували їх за формулою (2), виключивши із загальної сукупності місто Київ з метою

отримання найбільш неупереджених результатів (рис. 4).

$$Pz_j = \text{Ранг} \left(\min \left(\sqrt[11]{\prod_{i=1}^{11} P_{i,j}} \right) \right), j = 1, \dots, 24, \quad (2)$$

де Pz_j – загальний ранг j -го регіону України; P_i – ранг j -го регіону України за i -тим показником рівня інфраструктурної підтримки підприємництва; $\text{Ранг}(\ )$ – операція ранжування (в цьому випадку за критерієм мінімальності, $\min$); 11 – кількість показників інфраструктурної підтримки підприємництва, що формують масив вихідних даних.

Так, розрахована величина рангу належить проміжку $Pz_j \in [1, 24]$, де 1 – найвищий рівень придатності регіону до кластеризації, 24 – найнижчий. Наведені дані показують, що нині порівняно кращі умови для розвитку кластерів, зокрема й в аграрному секторі економіки, створено у Дніпропетровській, Полтавській і Київській областях, найгірші – у Тернопільській і Чернігівській областях.

Рис. 4. Узагальнена рейтингова оцінка інституційної придатності регіонів України до кластеризації за станом на 01.01.2016 р.

Примітка. Без урахування тимчасово окупованої території, зони проведення антитерористичної операції та м. Київ.

Джерело: розрахував автор.

Якщо порівняти наші оцінки з розміщенням агрокластерів в Україні, то загалом вони будуть однакові. Водночас, потенціал інституційної придатності Донецької і Луганської областей до кластеризації має становити основу для регіонального розвитку після закінчення антитерористичної операції.

Водночас, зважаючи на змішаний тип економіки України, вважаємо за доцільне розвиток не лише класичних кластерів, а й вільних економічних зон як квазікластерних просторових утворень. Пріоритет до того ж має бути наданий розвитку тих продуктово-інтегрованих суб'єктів господарювання, які проживають і сплачують податки за місцем здійснення ними своєї діяльності.

Також одним із різновидів кластерної організації агропромислового виробництва є формування субкластерів усередині інтегрованих суб'єктів господарювання. Цей підхід дає змогу оптимізувати структуру управління, сконцентрувати виробничі потужності за принципом максимізації створення сукупної додаткової вартості на певній території, відтак впровадити принципи секторального, галузевого і територіального розвитку на підприємстві. Серед інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки на субкластерних засадах нині діє Mriya Agro Holding PLC, певною мірою кластеризовані UkrLandFarming PLC, група компаній ТОВ «Украгроком» і ТОВ «Гермес-трейдинг», тощо.

Так, виробництво інтегрованого суб'єкта господарювання Mriya Agro Holding PLC нині розміщене у шести сусідніх областях: Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій і Чернівецькій. Материнська компанія знаходиться в зоні спеціальною юрисдикції на Кіпрі, маючи афілійовані підприємства в Україні, що здійснюють управління активами, торгіву діяльністю та координують весь процес агропромислового виробництва. Після реструктуризації компанії унаслідок технічного дефолту, якого вона зазнала 2014 р., 17 виробничих блоків було об'єднано в 7 субкластерів за територіальною ознакою. Кожний субкластер юридично оформлено як товариство з обмеженою відповідальністю, місце державної реєстрації якого відповідає місцю здійснення основної діяльності. За рахунок цього компанія має значну економію оборотних засобів, підвищує ефективність управління активами, а бюджети сільських громад одержують надходження від сплати податків,

маючи додаткові кошти для реалізації важливих соціальних проектів.

Висновки. У результаті проведених системних перетворень аграрний сектор економіки України було дезінтегровано, що супроводжувалося відмовою від централізованих методів управління без належної інституціоналізації суспільно-економічних відносин. Як наслідок – фактичне знищення галузевого і територіального управління агропромисловим виробництвом, експортно-сировинна орієнтація сільського господарства і дивергенція сільських територій. Цілком очевидно, що забезпечити економічне зростання в аграрному секторі економіки і відповідно сільський розвиток можна винятково на інтеграційних засадах, коли заново будуть дотримуватися науково обґрунтовані рекомендації щодо спеціалізації, концентрації і розміщення виробництва. Для ефективного поєднання форм суспільної організації праці і територіального розвитку вченими напрацьовано багато механізмів, серед яких створення територіально-виробничих комплексів, полюсів зростання, кластерів, вільних економічних зон тощо.

Проведене нами дослідження показує, що вибору раціональної форми територіальної організації інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки має передувати системний аналіз генези і стану галузевого й територіального розвитку. Зважаючи на рівень лібералізації економічних відносин й інституціонального розвитку нині в Україні доцільно розвивати аграрні кластери трьох типів: територіально-виробничі (для гарантування продовольчої безпеки і державної підтримки стратегічних напрямів сільгоспвиробництва), вільні економічні зони на селі (для створення сприятливого інвестиційного клімату і відродження села), а також класичні кластери і субкластери транснаціональних корпорацій. Встановлено, що для розвитку кластерів потрібно чітко дотримуватися таких принципів: самоорганізації, географічної локалізації, конкурентоспроможності виробленої продукції підприємства-інтегратора, продуктового характеру кластеризації, досконалої конкуренції між учасниками кластера, координації діяльності кластера з боку органів державної влади. Крім цих, до кластеризації доцільно застосовувати також загальні принципи формування й реалізації інтеграційних відносин, зокрема й продуктових, в аграрному

секторі економіки.

Найбільший вплив на розвиток кластерів чинить інституціональна інфраструктура. Для оцінювання потенціалу інституційної придатності регіонів України до кластеризації була запропонована і апробована методика на основі середньозважених рангів.

Результати показують, що нині порівняно кращі умови для розвитку кластерів, зокрема й в аграрному секторі економіки, створено у Дніпропетровській, Полтавській і Київській областях, найгірші – у Тернопільській і Чернігівській областях. Потенціал інституційної придатності Донецької і Луганської областей до кластеризації має становити основу для регіонального розвитку після закінчення антитерористичної операції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Thünen J. H. *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie* / J. H. von Thünen. – Jena : Verlag von Gustav Fischer, 1910. – XI, 679 s.
2. Weber A. *Ueber den Standort der Industrien [in zweiteil]* / A. Weber. – Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). – Erster Teil : Reine Theorie des Standorts. –1922. – 247 s.
3. Кизим М. О. *Промислова політика та кластеризація економіки України* / М. О. Кизим. – Харків : ВД «Інжек», 2011. – 304 с.
4. Маршалл А. *Принципы политической экономии* / А. Маршалл. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2012. – 2128 с.
5. Колосовский Н. Н. *Избранные труды* / Н. Н. Колосовский. – Смоленск : Ойкумена, 2006. – 336 с.
6. Никольский И. В. *Избранные труды* / И. В. Никольский. – Смоленск : Ойкумена, 2009. – 332 с.
7. Becattini G. *Riflessioni sul distretto industriale marshalliano come concetto socio-economico* / G. Becattini // *Stato e mercato*. – 1989. – No. 25(1). – Pp. 111–128.
8. Портер М. Э. *Конкуренция* / М. Э. Портер. – М. : Изд. дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
9. Пятинкин С. Ф. *Развитие кластеров: сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт* / С. Ф. Пятинкин, Т. П. Быкова. – Минск : Тесей, 2008. – 72 с.
10. *Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України* / редкол. : М. В. Зубець (гол.) [та ін.]. – К. : Аграрна наука, 2010. – 980 с.
11. *Сільськогосподарський комплекс України: соціально-економічні пріоритети розвитку* / за ред. М. А. Хвесика, А. С. Лисецького. – К. : РВПС України НАН України, 2009. – 216 с.

12. Ткачук І. Організація виробництва за кластерною моделлю / І. Ткачук, С. Кропельницька, А. Петруняк. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» ЦІТ Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2009. – 280 с.
13. Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України / за заг. ред. В. В. Оскольського. – К. : ПП фірма «Серж», 2014. – 336 с.
14. Романов А. Формирование агропромышленных кластеров в России / А. Романов, В. Арашуков // АПК: экономика и управление. – 2008. – № 3. – С. 41–45.
15. Войнаренко М. П. Кластери в інституційній економіці / М. П. Войнаренко. – Хмельницький : ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011. – 502 с.
16. Про Концепцію державної промислової політики : указ Президента України № 102/2003 від 12.02.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/102/2003>.
17. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Український прорив: для людей, а не політиків» : постанова Кабінету Міністрів України № 14 від 16.01.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14-2008-п>.
18. Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації влади / [Ю. О. Лупенко, М. Ф. Кропивко, М. Й. Малік та ін.] ; за ред. М. Ф. Кропивка та В. В. Россохи. – К. : ННЦ ІАЕ, 2015. – 484 с.